

658.01 (043.3)

с 21

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ИҚТИСОДИЁТ УНИВЕРСИТЕТИ

Қўлёзма ҳуқуқида
УДК: 338.24 + 658.114 (575.1)

САИДОВ МАШЪАЛ САМАДОВИЧ

**ТАБИИЙ МОНОПОЛИЯЛАР СОҶАЛАРИДА МЕНЕЖМЕНТНИНГ
ЗАМОНАВИЙ УСУЛЛАРИНИ ЖОРИЙ ЭТИШ МАСАЛАЛАРИ
(«Ўзбекэнерго» Давлат акционерлик компанияси мисолида)**

08.00.13 – «Менежмент ва маркетинг»

Иқтисод фанлари номзоди
илмий даражасини олиш учун тақдим этилган диссертация

АВТОРЕФЕРАТИ

Тошкент – 2009

658.01(043.3)

021

Диссертация Тошкент архитектура - курилиш институти «Иқтисодиёт»
кафедрасида бажарилган

Илмий раҳбар:

иқтисод фанлари доктори, профессор
Зайнутдинов Шавкат Нуритдинович

Расмий оппонентлар:

иқтисод фанлари доктори, профессор
Рахимова Дильфуза Нигматовна

иқтисод фанлари номзоди, доцент
Нуриддинова Адиба Газиевна

Етакчи ташкилот:

Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон
Миллий университети

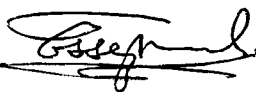
Химоя 2009 йил «6» сентябр соат 9⁰⁰ да Тошкент давлат
иқтисодиёт университети ҳузуридаги иқтисод фанлари доктори илмий
даражасини олиш учун диссертациялар химояси бўйича Д 067.06.01 рақамли
Ихтисослашган кенгашнинг мажлисида бўлади.

Манзил: 100003, Тошкент шаҳри, Ўзбекистон шох кўчаси, 49-уй

Диссертация билан Тошкент давлат иқтисодиёт университети
кутубхонасида танишиш мумкин

Автореферат 2009 йил «5» сентябр да тарқатилди

Ихтисослашган кенгаш
илмий котиби, иқтисод
фанлари доктори, профессор

Б.Беркинов

ДИССЕРТАЦИЯНИНГ УМУМИЙ ТАВСИФИ

Мавзунинг долзарблиги. Замолавий иктисодий тизимнинг мувозанатлашган барқарор ривожланишида инфратузилма соҳалари муҳим роль ўйнайди. Улар ишлаб чиқариш ва хизматлар соҳаси, истеъмолчилар ҳамда алоҳида ҳудудлар ва иктисодий марказлар ўртасида боғловчи бўғин бўлиб хизмат қилади. Инфратузилма тармоқларининг асосий қисмини табиий монополиялар ташкил этади.

Ўзбекистонда бозор ислоҳотларини чуқурлаштириш шароитида табиий монополия субъектларининг фаолиятини мувофиқлаштириб туриш масаласи алоҳида аҳамият касб этади. Республика Президенти И.А.Каримов «... аввало, табиий монополиялар, деб аталадиган энергетика, темир йўл транспорти, шунингдек, нахта тозалаш ва кимё саноати, коммунал хўжалиги тармоқларида бошқарув тизимини ислоҳ қилиш бўйича бошланган ишларни охирига етказиш долзарб бўлиб қолмоқда»¹, –дея таъкидлагани бунинг яққол далилидир.

Республикада ўтказилаётган иктисодий ислоҳотларнинг муҳим жиҳати шундаки, улар табиий монополия субъектларининг маҳсулотлари ва хизматларидан сифатли ҳамда кафолатли фойдаланиш, уларнинг нархлари муқобиллигини таъминлаш, истеъмолчилар эҳтиёжларини тўлароқ қондириш орқали макроиктисодий кўрсаткичларни ўстиришга қаратилгандир. Бу эса, ўз навбатида, давлат томонидан йирик табиий монополиялар фаолиятини таркибий ўзгартириш ва ихчамлаштириш ҳамда рақобат муҳитини яратишга йўналтирилган комплекс тадбирларни амалга оширишни тақозо қилади.

Мамлакатимизда монополияга қарши сиёсат олиб бориш натижасида сўнгги 10 йил мобайнида монополист корхоналар сони 3,5 баробар, монопол маҳсулотлар тури эса 26 баробар қисқарди. Фақат 2004 – 2007 йиллар давомида ялпи ички маҳсулотнинг умумий ҳажмида монопол маҳсулотлар улуши 26,0 фоиздан 21,0 фоизга тушди. Шу билан бирга, айрим тармоқларда иктисодиётнинг монополлашуви асоссиз равишда юқори даражада сақланиб қолаётгани ишлаб чиқариш ҳажми ўсишига, маҳсулот сифати ва рақобатбардошлиги ортishiга, нархлар пасайишига ҳамон тўсқинлик қилмоқда².

Иқтисодиёт барқарор ривожланишида табиий монополияларнинг таъсири сезиларли. Аммо шунга қарамай, улар фаолиятининг иқтисодий мазмуни, амал қилиш хусусиятлари ва тартибга солиш муаммоларини тадқиқ қилишга бағишланган илмий тадқиқотлар етарли эмас. Табиий монополиялар фаолиятини тартибга солиш ва бошқариш орқали иқтисодиётда рақобат муҳитини кучайтириш масалаларини илмий жиҳатдан тадқиқ этиш ҳамда бу борадаги муаммоларни ҳал қилишга қаратилган илмий-амалий таклифларни ишлаб чиқиш ўта муҳимлиги тадқиқот мавзусининг долзарблигини белгилайди.

¹ Каримов И.А. Иқтисодиётни эркинлаштириш, ресурслардан тежамкорлик билан фойдаланиш – бош йўлимиз. // «Халқ сўзи». 15 февраль 2002 й.

² Каримов И.А. Инсон манфаатлари устуворлигини таъминлаш – барча ислоҳот ва ўзгаришларимизнинг бош мақсадидир. // «Халқ сўзи». 9 февраль 2008 й.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Монополияларнинг иктисодий моҳияти ва уларни тартибга солиш соҳасидаги муаммоларни очишга қаратилган айрим назарий - услубий ва амалий жиҳатлар бозор иктисодиёти назариясининг асосчилари – А.Смит, Д. Рикардо асарларида ўз ифодасини топган. Мазкур муаммолар билан хорижда Й.Шумпетер, Ж.Гэлбрейт, Т.Ди Лоренцо, В.Мёшел, А.Курно, Ж.С.Милл, Ж.Робинсон, О.Уильямсон, Э.Чемберлин каби иктисодчи олимлар шугулланишган.

МДХ давлатларида эса бу муаммолар Н.А.Айдарова, К.О.Астапов, Э.Ф.Баранов, В.Я.Вишневер, А.Н.Куликова, А.Е.Шаститко каби иктисодчи олимлар томонидан ўрганилган. Улар табиий монополияларнинг давлат иктисодиётидаги таъсирини пасайтириш йўллариини таклиф этганлар.

Ўзбекистонда монополистик тузилмаларни ислоҳ қилиш ва уларни давлат томонидан тартибга солиш масалалари Республика Президенти И.А.Каримов асарлари ва нутқларида кенг баён этилган. Табиий монополия тармоқларини бошқариш ва тартибга солишнинг айрим жиҳатлари Ш.Н.Зайнутдинов, Б.С.Улашов ва Р.И.Нуриμβетовлар томонидан ўрганилган. Ўтиш иктисодиётида табиий монополиялар соҳасига қирувчи электр энергетика тизимининг айрим хусусиятларини Н.Юсупова, Л.А.Соколова, С.Н.Успенская, А.Г.Нурилдинова, Д.Музаффаров ва бошқалар тадқиқ қилишган.

Республикада замонавий менежмент тизимининг назарий-услубий асослари ва уларни иктисодиёт тармоқларига жорий этиш муаммолари М.Ш.Шарифхўжаев, С.С.Ғуломов, Ё.А.Абдуллаев, К.Х.Абдурахмонов, Б.Б.Беркинов, Б.Ю.Ходиев, М.А.Икромов, Н.Қ.Йўлдошев, М.Л.Турсунходжаев, Д.Н.Раҳимова, Ғ.М.Қосимов, А.В.Ваҳобов, М.А.Маҳкамова, Д.С.Қосимова, А.С.Кўчаров ва бошқа маҳаллий олимларнинг илмий ишларида тадқиқ этилган. Улар илмий тадқиқотлари ва ўқув қўлланмаси тавсифига эга бўлган ишларида асосан менежмент назариясининг хусусиятлари ёритилган.

Юкорида қайд этилган олимларнинг илмий ишларидан фарқли ўлароқ, мазкур диссертацияда асосий эътибор табиий монополиялар соҳаларида, хусусан, электр энергетикаси тизими мисолида менежментнинг замонавий усулларини жорий этиш масалаларини ўрганишга қаратилган.

Диссертация ишининг илмий-тадқиқот ишлари режалари билан боғлиқлиги. Диссертация Тошкент архитектура - қурилиш институти илмий ишлари режаси доирасида бажарилган.

Тадқиқот мақсади табиий монополиялар соҳаларида замонавий менежмент методологиясини тадқиқ этиш, соҳада замонавий менежмент усулларидан фойдаланиш, стратегик ривожлантиришни ва унинг иктисодий самарадорлигини оширишга қаратилган тақдир тақдирини ишлаб чиқиш.

Тадқиқот вазифалари. Диссертация ишида қўйилган мақсадга эришиш учун қуйидаги вазифалар белгиланди:

-«табиий монополия» тушунчасига хорижий ва маҳаллий олимлар томонидан ҳамда қонун ҳужжатларида берилган таърифларни илмий жиҳатдан туркумлаш;

-республикада табиий монополиялар соҳалари фаолиятининг ташкилий - иктисодий механизмини тадқиқ этиш ва уни такомиллаштириш йўллариини

аниқлаш ҳамда электр энергетикаси тармоғининг мулкий ва молиявий ҳолати, нарх сиёсати ва тарифларнинг шаклланиш механизмини таҳлил қилиш;

-табiiй монополиялар соҳаларида иқтисодий самарадорликни оширишнинг хориж тажрибаларини республика шароитларига татбиқ қилиш ҳамда уларнинг иқтисодиётимиз учун самарали бошқарув усулларини қўллаш йўлларини ўрганиш;

-табiiй монополия соҳаларидаги хатарларни аниқлаш, соҳани бошқаришни такомиллаштириш борасида аниқ таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқиш;

- табiiй монополия соҳаларида замонавий менежмент тизимини ўрганиш асосида уни ривожлантириш стратегиясини илмий асослаш.

Тадқиқот объекти ва предмети. Тадқиқот объекти сифатида «Ўзбекэнерго» ДАКнинг хўжалик юритиш фаолияти ва бошқарув тизими олинди. Тадқиқот предмети бўлиб, республика электр энергетика тизимини бошқариш, уни ташкил этиш жараёнларини ва ундаги иқтисодий муносабатлар ҳисобланади.

Тадқиқот методлари: тадқиқот жараёнида қиёсий ва иқтисодий таҳлил, иқтисодий - математик, статистик гуруҳлаш, таққослаш каби усуллардан кенг фойдаланилган.

Ҳимояга олиб чиқиладиган асосий ҳолатлар:

- бозор иқтисодиёти шароитида табiiй монополияларнинг технологик ва иқтисодий жиҳатларини ўрганиш юзасидан таклифлар;

-табiiй монополиялар соҳаларини давлат томонидан тартибга солиш усуллари ва уларни бошқаришнинг ташкилий-ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш йўллари;

-табiiй монополиялар соҳаларини бошқаришнинг ташкилий - иқтисодий механизмини ҳамда электр энергетикаси тизимининг мулкий ва молиявий ҳолати, тариф сиёсати ва нарх шаклланиш механизмидаги мавжуд муаммоларни баргараф этиш бўйича таклифлар;

-табiiй монополиялар соҳаларида хатарлар, уларни бошқариш самарадорлигини оширишга қаратилган замонавий менежмент усуллари ва стратегиялари.

Илмий янгилиги менежментнинг замонавий усулларини ўрганиш ва уларни иқтисодиётнинг табiiй монополиялар соҳаларида, жумладан, республика электр энергетикаси бошқарув тизимини такомиллаштириш юзасидан илмий - назарий ҳамда амалий таклифларни ишлаб чиқишда ўз ифодасини топган. Улар қуйидагиларда намоён бўлади:

- табiiй монополияларни бошқариш ва уларни тартибга солиш тўғрисидаги илмий ёндашувлар ўрганилган, «табiiй монополия» тушунчасига муаллиф таърифи берилган;

- табiiй монополиялар келиб чиқиши ва хусусиятларига кўра, назарий жиҳатдан соф ва легал (қонуний) туркумларга ажратилган;

-электр энергетикаси соҳасида табiiй монополияларни иқтисодий хусусиятлари ўрганилган, уларни бошқаришни тартибга солиш зарурлиги илмий жиҳатдан асосланган;

- электр энергетикаси соҳасида нарх сиёсати ва тарифларнинг шаклланиш хусусиятлари тадқиқ этилган ва ушбу соҳадаги муаммолар ўрганилган;

-табiiй монополиялар соҳаларидаги технологик жараёнлар ва молиявий хатарлар илмий - амалий жиҳатдан асосланган;

-республика электр энергетикаси тизимини бошқаришда замонавий менежмент усуллари жорий этиш орқали уни ривожлантириш стратегияси ишлаб чиқилган.

Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти. Илмий тадқиқотнинг хулосалари республикада табiiй монополиялар соҳаларида менежментнинг замонавий усуллари жорий этишнинг назарий жиҳатларини маълум даражада бойитишга муайян ҳисса бўлиб қўшилади, амалий аҳамияти эса, улардан Ўзбекистонда табiiй монополиялар соҳаларида, хусусан, «Ўзбекэнерго» ДАКнинг бошқарув амалиётида фойдаланиш мумкинлиги билан белгиланади. Тадқиқот натижаларидан монополияга қарши органлар томонидан табiiй монополияларни тартибга солиш тадбирларини ишлаб чиқишда ва олий ўқув юртларида «Менежмент», «Миллий иктисодиёт» ва «Тармоқлар иктисодиёти» фанларининг айрим мавзуларини ўрганишда қўшимча материал сифатида фойдаланиш мумкин.

Натижаларнинг жорий қилиниши. Диссертациянинг асосий натижалари ва хулосалари Абу Райҳон Беруний номидаги Тошкент давлат техника университети (маълумотнома № 07/259-06, 12.2007) томонидан ўқув жараёнларига, Ўзбекистон Республикаси Монополиядан чиқариш, рақобат ва тадбиркорликни қўллаб - қувватлаш давлат қўмитаси ҳузуридаги Монополияга қарши сиёсатни такомиллаштириш Маркази (маълумотнома № ГХ 01-92, 11.12.2007), «Ўзбекэнерго» ДАК (маълумотнома № АФ-01-21/206, 23.01.2008) томонидан амалиётга жорий этилган.

Ишнинг синондан ўтиши. Диссертация ишининг асосий илмий ғоялари ва амалий таклифлари куйидаги халқаро ва республика илмий - амалий конференцияларида баён қилинган ва маъқулланган: «Иктисодиётни модернизациялаш ва ислоҳ этиш – барқарор ўсишни таъминлашнинг бош йўли» (Тошкент, ТДИУ, 2005), «Девятнадцатые международные Плехановские чтения» (-М.: 2006й.), «Архитектура - қурилиш фани ва давр» (Тошкент, ТАҚИ, 2006), «Ўзбекистон иктисодиётини эркинлаштириш тамойиллари, устувор йўналишлари ва истикболлари» (Тошкент, ТМИ, 2006), «Инновацион жараёнларни бошқариш: тажриба, муаммо ва истикболлари» (Тошкент, ТДТУ, 2008), «Ўзбекистон иктисодиёти: эришилган ютуқлар, муаммолар ва ривожланиш истикболлари» (Тошкент, ТДИУ, 2008). Ушбу иш шунингдек, Тошкент архитектура - қурилиш институти «Иктисодиёт» ва «Менежмент» кафедраларининг кенгайтирилган илмий семинари, Абу Райҳон Беруний номидаги Тошкент давлат техника университети, Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Иктисодиёт институти илмий семинарларида ҳамда Тошкент давлат иктисодиёт университетининг Муаммовий илмий кенгашида муҳокама этилиб, ҳимояга тавсия қилинган.

Натижаларнинг эълон қилинганлиги. Илмий ишнинг асосий натижалари 2,0 босма табоқ ҳажмидаги 8 та илмий мақола ва 6 та тезис чоп этилган.

Диссертациянинг тузилиши ва ҳажми. Диссертация 176 бетдан иборат бўлиб, кириш, учта боб, хулоса, фойдаланилган адабиётлар рўйхати, шунингдек, 5 та жадвал, 7 та расм, 25 та иловани ўз ичига олган.

Диссертациянинг **кириш** қисмида танланган мавзунинг долзарблиги, муаммонинг ўрганилганлик даражаси асосланиб, илмий-тадқиқотнинг мақсад ва вазифалари, илмий янгилиги ҳамда назарий ва амалий аҳамияти баён қилинган.

Илмий ишнинг **«Табиий монополиялар соҳаларида замонавий менежмент усулларида фойдаланишнинг назарий асослари»** номли биринчи бобида бозор иқтисодиёти шароитида табиий монополияларни бошқаришнинг назарий - услубий асослари ва замонавий менежмент хусусиятлари илмий-назарий жиҳатдан асосланган. Шунингдек, уларни давлат томонидан тартибга солиш зарурияти, шакл ва усуллари ёритилиб, Ўзбекистонда табиий монополиялар соҳаларини бошқаришнинг ташкилий - ҳуқуқий асослари тадқиқ этилган.

«Табиий монополиялар соҳаларини бошқаришнинг ташкилий иқтисодий механизми ва молиявий ҳолати таҳлили», деб номланган иккинчи бобда табиий монополиялар соҳаларини бошқаришнинг ташкилий-иқтисодий механизми, республика электр - энергетикаси соҳасининг мулкий ва молиявий ҳолати, тариф сиёсати ва нархларнинг шаклланиш механизмлари ҳамда уларнинг макроиқтисодий жараёнларга таъсири таҳлил қилинган.

Диссертациянинг учинчи боби **«Табиий монополиялар соҳаларида замонавий менежмент стратегиясини ишлаб чиқиш ва иқтисодий самарадорлигини ошириш»** деб аталган. Унда республиканинг табиий монополиялар соҳаларида иқтисодий самарадорликни оширишда илғор хорижий тажрибалардан фойдаланиш истиқболлари, соҳадаги хатарлар ва уларни бошқариш йўллари кўрсатилган ҳамда электр энергетикаси соҳасида замонавий менежмент стратегиясини ишлаб чиқиш иқтисодий жиҳатдан асосланиб, «Ўзбекэнерго» ДАКнинг янги ташкилий - бошқарув тузилмаси тақлиф этилган.

Диссертация ишининг хулоса қисмида тадқиқот натижаларидан келиб чиқиб, бир қатор амалий тақлиф ва тавсиялар баён қилинган.

ДИССЕРТАЦИЯНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов мамлакатимиз иқтисодиётининг муҳим тармоқларини таҳлил қилиш жараёнида «Республика энергетика мустақиллигига эришган тақдирдагина тўла мустақил бўла олади»³ - деб, таъкидлаган эдилар. Юртбошимизнинг бу фикри ҳаётий ҳақиқат эканлиги

³ Каримов И.А. Иқтисодиётни энкинлаштириш, ресурслардан тежамкорлик билан фойдаланиш – бош йўлимиз. // «Халқ сўзи». 15 февраль 2002 й.

- электр энергетикаси соҳасида нарх сиёсати ва тарифларнинг шаклланиш хусусиятлари тадқиқ этилган ва ушбу соҳадаги муаммолар ўрганилган;

-табiiй монополиялар соҳаларидаги технологик жараёнлар ва молиявий хатарлар илмii - амалий жиҳатдан асосланган;

-республика электр энергетикаси тизимини бошқаришда замонавий менежмент усуллари жорий этиш орқали уни ривожлантириш стратегияси ишлаб чиқилган.

Тадқиқот натижаларининг илмii ва амалий аҳамияти. Илмii тадқиқотнинг хулосалари республикада табiiй монополиялар соҳаларида менежментнинг замонавий усуллари жорий этишнинг назарий жиҳатларини маълум даражада бойитишга муайян ҳисса бўлиб қўшилади, амалий аҳамияти эса, улардан Ўзбекистонда табiiй монополиялар соҳаларида, хусусан, «Ўзбекэнерго» ДАКнинг бошқарув амалиётида фойдаланиш мумкинлиги билан белгиланади. Тадқиқот натижаларидан монополияга қарши органлар томонидан табiiй монополияларни тартибга солиш тадбирларини ишлаб чиқишда ва олий ўқув юртларида «Менежмент», «Миллий иқтисодиёт» ва «Тармоқлар иқтисодиёти» фанларининг айрим мавзуларини ўрганишда қўшимча материал сифатида фойдаланиш мумкин.

Натижаларнинг жорий қилиниши. Диссертациянинг асосий натижалари ва хулосалари Абу Райҳон Беруний номидаги Тошкент давлат техника университети (маълумотнома № 07/259-06, 12.2007) томонидан ўқув жараёнларига, Ўзбекистон Республикаси Монополиядан чиқариш, рақобат ва тадбиркорликни қўллаб - қувватлаш давлат қўмитаси ҳузуридаги Монополияга қарши сиёсатни такомиллаштириш Маркази (маълумотнома № ГХ 01-92, 11.12.2007), «Ўзбекэнерго» ДАК (маълумотнома № АФ-01-21/206, 23.01.2008) томонидан амалиётга жорий этилган.

Ишнинг синондан ўтиши. Диссертация ишининг асосий илмii ғоялари ва амалий таклифлари қуйидаги халқаро ва республика илмii - амалий конференцияларида баён қилинган ва маъқулланган: «Иқтисодиётни модернизациялаш ва ислоҳ этиш – барқарор ўсишни таъминлашнинг бош йўли» (Тошкент, ТДИУ, 2005), «Девятнадцатые международные Плехановские чтения» (-М.: 2006й.), «Архитектура - қурилиш фани ва давр» (Тошкент, ТАҚИ, 2006), «Ўзбекистон иқтисодиётини эркинлаштириш тамойиллари, устувор йўналишлари ва истикболлари» (Тошкент, ТМИ, 2006), «Инновацион жараёнларни бошқариш: тажриба, муаммо ва истикболлари» (Тошкент, ТДГУ, 2008), «Ўзбекистон иқтисодиёти: эришилган ютуқлар, муаммолар ва ривожланиш истикболлари» (Тошкент, ТДИУ, 2008). Ушбу иш шунингдек, Тошкент архитектура - қурилиш институти «Иқтисодиёт» ва «Менежмент» кафедраларининг кенгайтирилган илмii семинари, Абу Райҳон Беруний номидаги Тошкент давлат техника университети, Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Иқтисодиёт институти илмii семинарларида ҳамда Тошкент давлат иқтисодиёт университетининг Муаммовий илмii кенгашида муҳокама этилиб, ҳимояга тавсия қилинган.

Натижаларнинг эълон қилинганлиги. Илмий ишнинг асосий натижалари 2,0 босма табоқ ҳажмидаги 8 та илмий мақола ва 6 та тезис чоп этилган.

Диссертациянинг тузилиши ва ҳажми. Диссертация 176 бетдан иборат бўлиб, кириш, учта боб, хулоса, фойдаланилган адабиётлар рўйхати, шунингдек, 5 та жадвал, 7 та расм, 25 та иловани ўз ичига олган.

Диссертациянинг кириш қисмида танланган мавзунинг долзарблиги, муаммонинг ўрганилганлик даражаси асослаиб, илмий-тадқиқотнинг мақсад ва вазифалари, илмий янгилиги ҳамда назарий ва амалий аҳамияти баён қилинган.

Илмий ишнинг «Табий монополиялар соҳаларида замонавий менежмент усулларидан фойдаланишнинг назарий асослари» номи биринчи бобида бозор иқтисодиёти шароитида табиий монополияларни бошқаришнинг назарий - услубий асослари ва замонавий менежмент хусусиятлари илмий-назарий жиҳатдан асосланган. Шунингдек, уларни давлат томонидан тартибга солиш зарурияти, шакл ва усуллари ёритилиб, Ўзбекистонда табиий монополиялар соҳаларини бошқаришнинг ташкилий - ҳуқуқий асослари тадқиқ этилган.

«Табий монополиялар соҳаларини бошқаришнинг ташкилий иқтисодий механизми ва молиявий ҳолати таҳлили», деб номланган иккинчи бобда табиий монополиялар соҳаларини бошқаришнинг ташкилий-иқтисодий механизми, республика электр - энергетикаси соҳасининг мулкый ва молиявий ҳолати, тариф сиёсати ва нархларнинг шаклланиш механизмлари ҳамда уларнинг макроиқтисодий жараёнларга таъсири таҳлил қилинган.

Диссертациянинг учинчи боби «Табий монополиялар соҳаларида замонавий менежмент стратегиясини ишлаб чиқиш ва иқтисодий самарадорлигини ошириш» деб аталган. Унда республиканинг табиий монополиялар соҳаларида иқтисодий самарадорлигини оширишда илғор хорижий тажрибалардан фойдаланиш истикболлари, соҳадаги хатарлар ва уларни бошқариш йўллари кўрсатилган ҳамда электр энергетикаси соҳасида замонавий менежмент стратегиясини ишлаб чиқиш иқтисодий жиҳатдан асослаиб, «Ўзбекэнерго» ДАКнинг янги ташкилий - бошқарув тузилмаси таклиф этилган.

Диссертация ишнинг хулоса қисмида тадқиқот натижаларидан келиб чиқиб, бир қатор амалий таклиф ва тавсиялар баён қилинган.

ДИССЕРТАЦИЯНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов мамлакатимиз иқтисодиётининг муҳим тармоқларини таҳлил қилиш жараёнида «Республика энергетика мустақиллигига эришган тақдирдагина тўла мустақил бўла олади»³ - деб, таъкидлаган эдилар. Юртбошимизнинг бу фикри ҳаётий ҳақиқат эканлиги

³ Каримов И.А. Иқтисодиётни эркинлаштириш, ресурслардан тежамкорлик билан фойдаланиш – бош йўлимиз. // «Халқ сўзи». 15 февраль 2002 й.

амалда намоён бўлмоқда. Йирик ишлаб чиқариш ва илмий-техник салоҳиятга эга мамлакатимиз электр энергетикаси миллий иқтисодиётнинг ривожланишига салмоқли ҳисса қўшмоқда.

Ҳамдўстлик давлатлари бўйича электр энергияси ишлаб чиқариш ҳажмининг 4 фоизи Ўзбекистон энергетика тизими зиммасига тушади. Бу борада асосий кўрсаткичлар бўйича мамлакатимиз Ҳамдўстлик давлатлари орасида Россия, Украина ва Қозоғистондан кейин тўртинчи ўринда туради⁴.

Ўзбекистон электр энергетикаси 2001 йилдан очиқ акциядорлик жамияти шаклида ташкил қилинган «Ўзбекэнерго» Давлат акциядорлик компанияси доирасида фаолият кўрсатмоқда. Кўмир саноати корхоналари ҳам таркибида бўлган, бу компания Ўзбекистон Республикаси энергетика ва электрлаштириш вазирлигининг қонуний вориси ҳисобланади. Бугунги кунда компания таркибида 53 та корхона, шу жумладан, 39 та акциядорлик жамияти, 11 та унитар корхона, масъулияти чекланган 2 та жамият, шунингдек, «Энергосотиш» филиали мавжуд.

Республикаимизда ишлаб чиқарилаётган электр энергиясининг 86 фоизини газли иссиқлик, қарийб 9 фоизини мазут, 5 фоизини кўмир ташкил қилади. Электр станциялари бўйича эса бу кўрсаткичуларнинг улуши нуқтаи назаридан қуйидагича: ИЭС 86 фоиз, ГЭС 11,5 фоиз, блокстанция 2,5 фоиз. Бу анъана яқин истиқболда ҳам сақланиб қолади⁵.

Шундай экан, республикаимиз электр энергетикаси тизимининг мавжуд имкониятларидан тўғри фойдаланиш зарур. Сабаби – «Ўзбекэнерго» ДАК томонидан ишлаб чиқарилаётган электр энергияси нафақат, республикаимиз иқтисодиётига, балки, кўшни республикалар иқтисодиётига ҳам таъсир ўтказди. Ҳукуматлараро шартномаларга мувофиқ, ҳар йили Тожикистон, Қирғизистон ва Афғонистонга қиймати 16939,4 минг АҚШ долл. эквиваленти атрофидаги электр энергияси экспорт қилинади⁶.

Ўзбекистон қонунчилигига мувофиқ электр энергетика тизими табиий монополия соҳасига тегишли субъектлар қаторига киради.

Монополия – иқтисодиётнинг бир соҳасида танҳо ҳукмронлик; бозорни ташкил этиш шакли. Бундай бозорларда ягона сотувчи ўз товари билан фаолият кўрсатади, бошқа тармоқларда бундай товарларнинг ўринбосари бўлмайди⁷. Монополия корхоналар ўртасидаги ўзаро муносабатлар (масалан, қўшилиб кетиш, келишиб олиш ёки картель битимлари) натижасида рақобат тўла - тўқис ўринли бўлган ва либерал анъаналарни сақлаб қолиш учун давлат аралашувини оқлайдиган шароитда вужудга келади. Монополия шунингдек, табиий ёки соҳада анча тақчил товарга нисбатан бўлиши мумкин. Бунда ишлаб чиқариш бирлигининг оқилона ҳажми бутун бозорни қондириш учун қаратилади. Қолган барча муқобиллар: давлат мулки ёки хусусий монополия қабилар давлат

⁴ Ўзбекистон Республикаси йиллик статистик маълумотлари 317 бет.

⁵ «Ўзбекэнерго» ДАК нинг махсус журнали. 2006 й. 14. 30-31 бет.

⁶ Махкамов А. Нур мамлакати. // «Мулқдор». 6 январь 2006 й.

⁷ Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси. 6-том. 2004 й. 77 бет.

томонидан тартибга солиниши бундай вазиятда ўринсиз. Бунда улардан энг кичигини танлаш муаммоси юзага келади⁸.

Табиий монополиялар – бозорда муайян товарлар (ишлар, хизматлар) турларига бўлган талабни қондиришда рақобатли шароитларни яратиш технологик хусусиятларга кўра мумкин бўлмайдиган ёки иқтисодий жиҳатдан мақбул бўлмайдиган ҳолат⁹.

Табиий монополия ҳолати куйидаги иккита сабабга кўра, юзага келиши мумкин:

1. Соҳада катта ҳажмдаги тежамкорлик имкониятлари мавжудлиги (ўсиб бораётган қайтим деб ҳам аталади);

2. Универсалликка ёки стандартлаштиришга бўлган мойиллик. Бунда истеъмолчилар фойдаланилаётган барча товарлар ва хизматларни (масалан, телефон компанияларининг универсал хизматлари, операцион тизимлар ва бошқалар) истеъмол қилишга кўпроқ мойилдилар.

Табиий монополиялар вужудга келишининг ҳар икки шарт - шароити асосида битта нарса ётади. У ҳам бўлса, технологиядир. Биринчи ҳолатда технологияларнинг хусусиятлари табиий монополиялар вужудга келишига таклиф томонидан, иккинчисида эса талаб томонидан таъсир кўрсатади. Технологик инновациялар ўз даврида табиий монополияларнинг вужудга келишига сабаб бўлган (масалан, XVIII асрда темир йўлларнинг пайдо бўлиши ва ривожланиши, XX аср бошида электр, телефон, сув ўтказиш ва иситиш тармоқлари вужудга келиши ва ривожланиши кабилар).

Технологияларнинг мазкур хусусиятини ва капиталистик бозорлар ривожланишидаги ролини аниқлаган машҳур Австрия – Америка иқтисодчиси Жозеф Шумпетер мазкур жараёни «салмоқли бузилиш»¹⁰ (creative destruction) сифатида тавсифлаган. Шумпетер ва унинг издошлари инновация ва технологик ривожланиши капиталистик бозорлар эволюцион ривожланишининг ундовчи омили сифатида ўрганидилар.

«Табиий монополия» тушунчаси пайдо бўлиши жиҳатидан экономик классик мактабига хос. Уни таҳлил қилиш учун талаб ва таклифнинг статик нисбати асос ҳисобланади.

Табиий монополия соҳалари самаралироқ кўринишга эга. Аммо шунга қарамай (cost effective), улар классик сиёсий иқтисод назарияси томонидан бозор тамойилларининг анъанавий равишда бузилиши (market failure) ҳосиласи сифатида ўрганилган. Бу монополиялар куйидаги фаразларга асосланади:

1. Маълумотлар (харажатлар, нархлар, талаб ва хоказолар тўғрисидаги) барча манфаатдор гуруҳлар учун қулай;

2. Фирма ўз фойдасини максималлаштиришга интилади;

3. Фойдани максималлаштирувчи товар (хизмат)ни ишлаб чиқариш нуктасига чекланган харажатлар чекланган даромадларга тенг бўлган вазиятда эришилади, нарх эса талаб даражаси билан белгиланади.

⁸ Фридман М. Либерализм. – Журнал «Collier's Year Book», 1955. - 56 б.

⁹ Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси. - 8-том. 2004 й. 215 б.

¹⁰ Joseph Alois Schumpeter, (1883 – 1950), «Capitalism, Socialism and Democracy» (1942).

Юкоридаги фикрларга асосланиб, бозор шаронтида мамлакатимизда табиий монополияларни бошқаришда замонавий менежмент усулларини жорий этиш муҳим аҳамият касб этишини таъкидлаган ҳолда диссертация ишида муаллиф томонидан табиий монополияга қуйидагича таъриф берилди: табиий монополия – бу, бозорда маълум бир товар (ишлар, хизмат)ларга бўлган талабнинг доимий ёки вақтинчалик технологик хусусиятларига кўра, эҳтиёжни қондириш борасида рақобат муҳитини яратиш имкони бўлмаган ёки иқтисодий жиҳатдан самара келтирмайдиган ҳолатдир. Бунда, талабнинг доимий ёки вақтинчалик технологик хусусиятларига кўра, дейилишини қуйидагича изоҳлаймиз: табиий монополиялар соҳаларини бошқаришда бозор иқтисодиётига ўтиш асоси – «Ўзбек модели»нинг машҳур беш тамойили ҳамда замонавий менежментнинг ташкилий, иқтисодий ва ҳуқуқий усулларидан фойдаланишни ҳисобга олиш зарур, деб ҳисоблаймиз. Уларга қўшимча сифатида, ўз-ўзини бошқариш; стратегик режалаштириш; инновацион менежмент; ички бозорни бошқаришда ташқи муҳит омиллари таъсири каби функциялардан фойдаланиш мумкин. Табиий монополия субъекти – бу, табиий монополия шароитида товар ишлаб чиқариш (сотиш) билан банд бўлган ҳўжалик ташкилоти (ҳуқуқий шахс)дир.

Ўзбекистонда табиий монополиялар соҳалари халқаро амалиётдаги қараганда бирмунча кенгрок. Уларнинг шаклланиши ўтиш даврида иқтисодиётни қайта қуриш ва бошқариш натижасида юзага келган тузилмалар билан боғлиқ. Ўзбекистон Республикасининг «Табиий монополиялар тўғрисида»ги (1997 йил 25 апрель, янги тахрирдагиси 1999 йил 19 август) қонунига мувофиқ, мамлакатимизда қуйидаги соҳалардаги табиий монополиялар субъектлари фаолияти давлат томонидан тартибга солинади:

- нефть, газ конденсати, табиий газ ва кўмир қазиб чиқариш;
- нефть, нефть маҳсулотлари ва газни қувурлар орқали ташиш;
- электр ва иссиқлик энергиясини ишлаб чиқариш ва узатиш;
- темир йўлларда юк ва йўловчилар ташиш;
- умумий эркин фойдаланиладиган электр ва почта алоқаси хизматлари;
- сув қувурлари ва канализация хизматлари¹¹.

Вужудга келиши ва технологик хусусиятига кўра, табиий монополияларни назарий жиҳатдан қуйидагича туркумлаш мумкин (1-жадвал).

1-жадвал

Табиий монополияларнинг туркумланиши

Соф табиий монополия	Легал (қонуний) табиий монополия
-нефть, газ конденсати, табиий газ ва кўмир қазиб чиқариш;	-нефть, нефть маҳсулотлари ва газни қувурлар орқали ташиш ва узатиш;
-умумий эркин фойдаланиладиган электр хизматлари;	-темир йўлларда юк ва йўловчилар ташиш;
-сув қувурлари ва канализация хизматлари.	-умумий эркин фойдаланиладиган почта алоқаси хизматлари.

Манба: муаллиф тадқиқотлари асосида ишлаб чиқилган.

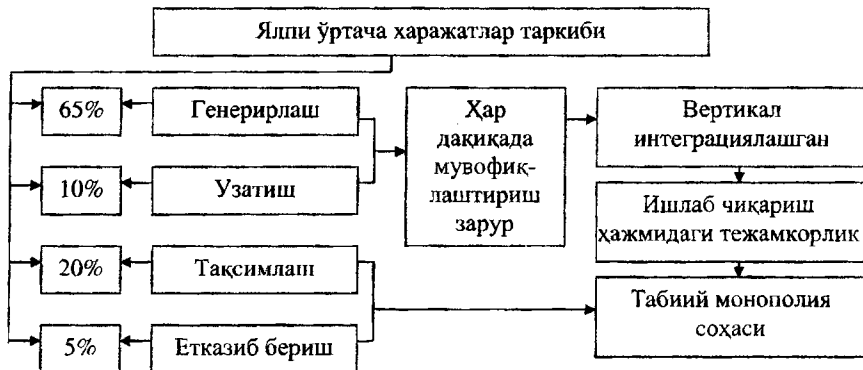
¹¹ Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси, 8-том, 2004 й, 215 бет.

Соф табиий монополия – технологик ва географик жойлашиши нуқтаи назаридан рақобат шароитини яратиш имкони бўлмайди.

Легал (қонуний) табиий монополия – технологик ва географик жойлашиши нуқтаи назаридан рақобат шароитини яратиш мумкин, лекин иқтисодий жиҳатдан мақбул бўлмайди.

Диссертацияда тадқиқот мавзуси ва объектдан келиб чикиб, табиий монополиялар соҳасига кирувчи электр энергетикаси соҳасининг хўжалик юритиш фаолияти ва бошқарув тизими хусусиятлари кенг ўрганилди.

Маълумки, электр энергияси – бир жойда сақланмайдиган маҳсулот. Электр энергиясига бўлган талаб вақт, кун ва йилдан келиб чикиб, кучли тебраниб туради ва бу тебранишлар модели барқарор эмас. Электр энергияси тақлифи ишлаб чиқаришнинг вертикал ўзаро боғлиқ тўртта босқичидан иборат: электр энергиясини генерирлаш; узатиш; тақсимлаш; пировард истеъмолчига етказиш (1-расм).

1-расм. Электр энергетикаси соҳасини табиий монополияга айлантирадиган иқтисодий хусусиятлар (манتيқий тасаввур)

Манба: муаллиф тадқиқотлари асосида ишлаб чиқилган.

Генерирлаш – бу, ҳар қандай энергия турини электр энергиясига айлантириш (ёқилгининг ҳар хил турлари (кўмир, нефть, газ)ни ёқиш ёки сув ёхуд шамол кинетик энергиясидан фойдаланиш йўли билан) жараёнидир.

Электр энергиясини генерирлаш – қайтарилмайдиган юқори харажатли, капитал сўғимли ишлаб чиқаришдир. Қайтарилмайдиган харажатлар ҳажми турли энергетика ресурсларидан фойдаланиш бўйича фарқланади.

Диссертация ишида мамлакатимиз электр ва иссиқлик энергияларини ишлаб чиқариш қуввати, уларга бўлган талабнинг ўзгариб бориши, улардан олинмайдиган даромад ва рентабеллик кўрсаткичлари ҳолати ҳамда электр ва иссиқлик энергияларининг ўртача тарифлари таҳлил қилинди (2-жадвал).

**Электр энергетика тизимининг 2002 – 2007 йиллардаги асосий
техник-иқтисодий кўрсаткичлари**

Кўрсаткичлар	Ўлчов бирлиги	2002	2004	2006	2007	2007 йилнинг 2002 йилдаги- га нисбати
Электр энергия ишлаб чиқариш	млрд. кВтс	47,90	48,20	46,80	48,95	102,2 %
Республикада электр энергия истеъмоли	млрд. кВтс	49,20	49,00	39,36	40,30	81,9 %
Иссиклик энергиясини узатиш	млн. Гкал	10,90	10,50	10,24	9,78	89,8 %
Электр энергияси ишлаб чиқаришда солиштирма ёқилги сарфи	г/кВтс	383,27	383,27	381,77	377,17	98,4 %
Иссиклик энергиясини ишлаб чиқаришда солиштирма ёқилги сарфи	кг/Гкал	177,31	177,54	177,11	177,89	100,3 %
Ишлаб чиқаришдан тушган даромад	млрд. сўм	22,10	32,40	126,50	287,40	13 марта
Рентабеллик	фоиз	1,90	2,60	10,43	10,43	+ 8,53 ф.п.
1 кВтс таннархи	сўм	8,89	13,70	27,47	32,50	3,7 марта
1 Гкал таннархи	минг сўм	4,22	6,32	10,85	9,94	2,3 марта
Электр энергиянинг ўртача тарифи (ҚҚСсиз)	сўм	8,00	21,30	38,00	43,70	5,5 марта
Иссиклик энергиясининг ўртача тарифи (ҚҚС сиз)	минг сўм	7,43	8,64	10,60	10,94	147,1 %

Манба: «Ўзбекэнерго» ДАК нинг маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган.

2-жадвал маълумотлари кўрсатишича, компания электр станциялари томонидан 2002 йилда 47,90 млрд. кВтс электр энергияси ишлаб чиқарилган бўлса, 2007 йилда 48,95 млрд. кВтс га етган ёки 2002 йилдагига нисбатан 2,2 фоизга ошган. Бунга мамлакатимизда ва қўшни республикаларда электр энергияга бўлган талаб ошиб бораётгани сабаб бўлган. Лекин республикада 2004 йилдан бошлаб электр энергияси истеъмоли камая бошлаган ва 2007 йилда 40,30 млрд. кВтс ни ташкил қилган. Иссиклик энергияси узатиш 2002 йилда 10,90 млн. Гкалдан иборат бўлган бўлса, 2007 йилда 9,78 млн. Гкални ташкил қилган, яъни 2007 йилда 2002 йилдагига нисбатан 10,2 фоизга камайган.

Таъқидлаш жоизки, электр энергияси ишлаб чиқариш (ҳар қандай ресурслардан фойдаланилганда) катта экологик харажатлар билан боғлиқ. Чунки бу жараёнда экологик характердаги талабларга риоя қилиш устидан самарали назорат зарур бўлиб, у катта инвестицияларни талаб этади.

Илмий кузатишларимиз кўрсатишича, тармоқнинг асосий тавсифлари куйидаги тарзда жамланиши мумкин: электр энергияси бир жойда сақланмайди; унга бўлган талаб кучли тебранишлар билан фарқланади; ижтимоий ва атроф-муҳит муҳофазаси билан боғлиқ харажатлар юқори; тармоқ капитал сиғимлилиги, юқори қайтарилмас харажатлар билан фарқланади;

узатиш ва тақсимлаш (транспортировка) соҳаси) табиий монополиялар белгисига эга; шу билан бир вақтда генерирлаш ва етказиб бериш сингари потенциал рақобатли тармоқ вертикал занжир бўйича, айниқса, генерирлаш ва узатиш ўртасида доимий ва пухта мувофиқлаштиришни талаб этади, бу ҳар қандай таркибий ўзгариш учун чеклов ҳисобланади; технология генерирлаш ва узатиш ўртасидаги алоқаларнинг узилишига йўл қўймайди.

Оқорида таъкидлаб ўтилган ҳолатларни «Ўзбекэнерго» ДАКнинг иқтисодий фаоллигига таъсир этувчи кўрсаткичларни таҳлил қилиш орқали ҳам кўришимиз мумкин (3-жадвал).

3-жадвал

«Ўзбекэнерго» ДАКнинг 2002 – 2007 йиллардаги иқтисодий фаоллиги таҳлили

Кўрсаткичлар	2002	2004	2006	2007	2007 йилнинг 2002 йилдагидан фарқи
Активларнинг айланиш коэффициенти	1,52	1,59	1,62	1,46	-0,06
Ўзига қарашли капиталларнинг айланиш коэффициенти	1,10	1,19	2,12	2,32	1,22
Ишлаб чиқариш захираларининг айланиш коэффициенти	9,56	7,70	15,88	14,46	4,9
Заём маблағларининг айланувчанлик коэффициенти	1,16	1,40	1,79	1,47	0,31
Диторлик қарзларининг айланиш кун	202,2	175,6	348,0	268,6	66,4
Кредиторлик қарзларининг айланиш кун	1714,3	330,3	229,3	276,9	-1437,4

Манба: «Ўзбекэнерго» ДАК маълумотлари асосида муаллиф ҳисоб-китоби.

3-жадвал маълумотлари таҳлили шуни кўрсатмоқдаки, компания активларининг айланиш коэффициенти 2002 йилда 1,52 бўлган, 2007 йилда 0,06 га камайиб, 1,46 ни ташкил қилган. Бу эса, компаниянинг диторлик ва кредиторлик қарзлари юқорилигини билдиради. Диторлик қарзларининг айланиш кунлари 2002 йилда 202,2 кунни ташкил қилган бўлса, 2007 йилда 268,6 кунга етган ёки 33 фоизга ошган. Бу эса, иқтисодий фаоллик учун яхши эмас. Кредиторлик қарзларининг айланиш кун 2002 йилда 1714,3 кун бўлган бўлса, 2007 йилда 1437,4 кунга камайиб, 276,9 кунни ташкил қилмоқда. Бу, компаниянинг иқтисодий фаоллигига сезиларли ижобий таъсир кўрсатган.

Таҳлил натижалари «Ўзбекэнерго» ДАКнинг иқтисодий аҳволи охириги йилларда секин-аста яхшиланиб бораётганлигини, лекин, электр энергетика тизимида сақланиб келаётган муаммолар, республика иқтисодиёти учун ҳам умумий муаммолигича қолаётганлигини кўрсатмоқда. Булар қуйидагилардир:

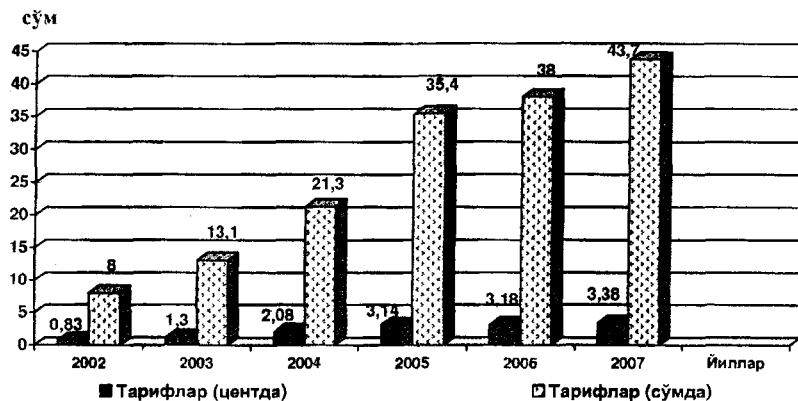
- энергетика соҳасига Ўзбекистон иқтисодиётининг донори сифатидаги муносабат сақланиб турибди;

- электр ва иссиқлик энергияси харажатларини қоплаш ҳамда тарифларни тартибга солиш кўп ҳолларда иқтисодий тамойилларга эмас, балки бозор ҳолатига боғлиқ бўлиб қолмоқда;

- электр энергетикаси корхоналарининг ишлаб чиқариш фаолияти самарадорлигини оширишни рағбатлантирмайдиган харажатли механизми ҳамон сақланиб турибди;

- электр энергетикаси корхоналарини бошқаришнинг самарали таркибини шакллантириш хали яқунлангани йўқ.

Мазкур муаммоларнинг келиб чиқишига асосий сабаблардан бири Ўзбекистонда аҳоли маиший истеъмолига мўлжалланган электр энергия тарифлари ошиб бораётганлигидир (2-расм).

2-расм. Ўзбекистонда маиший истеъмолчилар учун 2002 – 2007 йилларда белгиланган электр энергияси тарифларининг ўзгариш динамикаси
Манба: «Ўзбекэнерго» ДАК маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилди.

2-расмда Ўзбекистонда электр энергиясининг маиший истеъмолчилар учун 2002 – 2007 йилларга белгиланган тарифлари АҚШ центида ва ўзбек сўмида кўрсатилган. 2002 йилда тарифлар 0,83 АҚШ центини ташкил қилган бўлса, 2007 йилда 3,38 центга етган, яъни 2002 йилдагига нисбатан 407 фоизга ошган. Миллий валютада эса, 2002 йилда 8 сўм бўлган бўлса, 2007 йилда 43,70 сўмни ташкил қилган, яъни 2002 йилдагига нисбатан 546 фоизга кўпайган. Электр энергияси тарифлари 2004 – 2005 йиллар оралиғида қолган йиллардагига нисбатан кескин ошган. Истеъмолчилар томонидан эса фойдаланилган электр энергияси учун ҳақ анча паст суръатларда тўланган (4-жадвал).

4-жадвал

Ўзбекистонда фойдаланилган электр энергияси учун 2002 – 2007 йилларда аҳоли томонидан тўловларнинг амалга оширилиши

Йиллар	Фойдаланилган электр энергия суммаси (млн.сўм)	Тўланган электр энергия суммаси (млн сўм)	Тўланган сумманинг фойдаланилган суммадаги улуши, фоиз
2002	51236,7	40125,4	78,3
2003	68802,6	50077,5	72,78
2004	115750,8	80554,0	69,59
2005	185868,9	121449,7	65,34
2006	215689,2	165296,9	76,6
2007	221568,4	158642,9	71,6

Манба: «Ўзбекэнерго» ДАК маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилди.

4-жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, электр энергия учун аҳоли томонидан тўловларнинг амалга оширилиши коникарли даражада эмас. Масалан, 2002 йилда аҳоли томонидан фойдаланилган 51236,7 млн. сўмлик электр энергияси ҳақининг 40125,4 млн. сўми ёки 78,3 фоизи тўланган бўлса, 2007 йилда ишлатилган 221568,4 млн. сўмлик электр энергияси ҳақининг 158642,9 млн. сўми ёки 71,6 фоизи тўланган. Электр энергияси учун тўловларнинг аҳоли томонидан тўланиши қолган йилларга нисбатан энг яхши кўрсаткичлар 2002 йил 78,3 фоизни ва 2006 йилда 76,6 фоизни ташкил қилган.

Электр энергияси тарифларининг муттасил ошиб бораётганлигига қуйидагилар сабаб бўлмоқда: электр энергияси техник воситаларининг хориждан импорт қилиниши; республикада электр энергиясини узатувчи кўпгина техник воситалар маънавий ва жисмоний эскирганлиги натижасида электр энергиясининг табиий йўқотилиш микдори кўпаяётгани; истеъмолчилар томонидан электр энергиясидан ноқонуний фойдаланиш ҳоллари кўплиги.

Илмий кузатишларимиз кўрсатишича, электр энергетика тизимидаги муаммо ва хатарларни бошқариш республикамиздаги каби ривожланган мамлакатларда ҳам турлича ҳал этилади. Уларнинг айримлари очик рақобат ёки ўзида активларни хусусий компаниялар ва жисмоний шахсларга сотишни мужассамлаштирган ҳар қандай ислохотлар стратегиясини рад этадилар. Қатор давлатлар (масалан, Франция, Германия, Греция, Швеция, Буюк Британия, Финландия ва бошқалар)да хусусий мулкчилик субъектлари функциясига фақат электр энергияси таъминоти бўйича хизматлар киритилади.

Республикамизда электр энергетика соҳасини бошқаришда замонавий менежмент усуллари жорий этиш орқали келгусида соҳани ривожлантирувчи стратегияларни ишлаб чиқишга зарурият туғилмоқда.

Тадқиқотда «Ўзбекэнерго» ДАК бу борада қуйидаги вазифаларни амалга ошириши лозимлиги таъкидланади:

- компания ва унга қарашли акциядорлик жамиятлари капитал тузилмасидаги ўзгаришлар Ўзбекистон Республикасининг акциядорлар ҳуқуқлари ва уларни ҳимоя қилиш механизмининг ифода қилган қонунчилигига мувофиқ равишда амалга оширилишини таъминлаш;

- рақобат бозорида энергетика соҳасида инвестиция жалб қилувчи йирик компаниялар шаклланиши учун шароит ва имкониятлар яратиш;

- электр энергияси учун ҳисоб - китобнинг пуллик шакли қўламини ошириш ва аксинча, ортиқча бошқарув харажатларини оптимал даражада камайтириш, тариф тизимини такомиллаштириш каби масалаларни ҳал этиш;

- компания кузатув кенгашининг жорий натижалари ва хулосалари асосида ўз тасаррувидаги корхоналар фаолиятини замонавий бошқарув тизими орқали бошқичма - бошқича амалга ошириш.

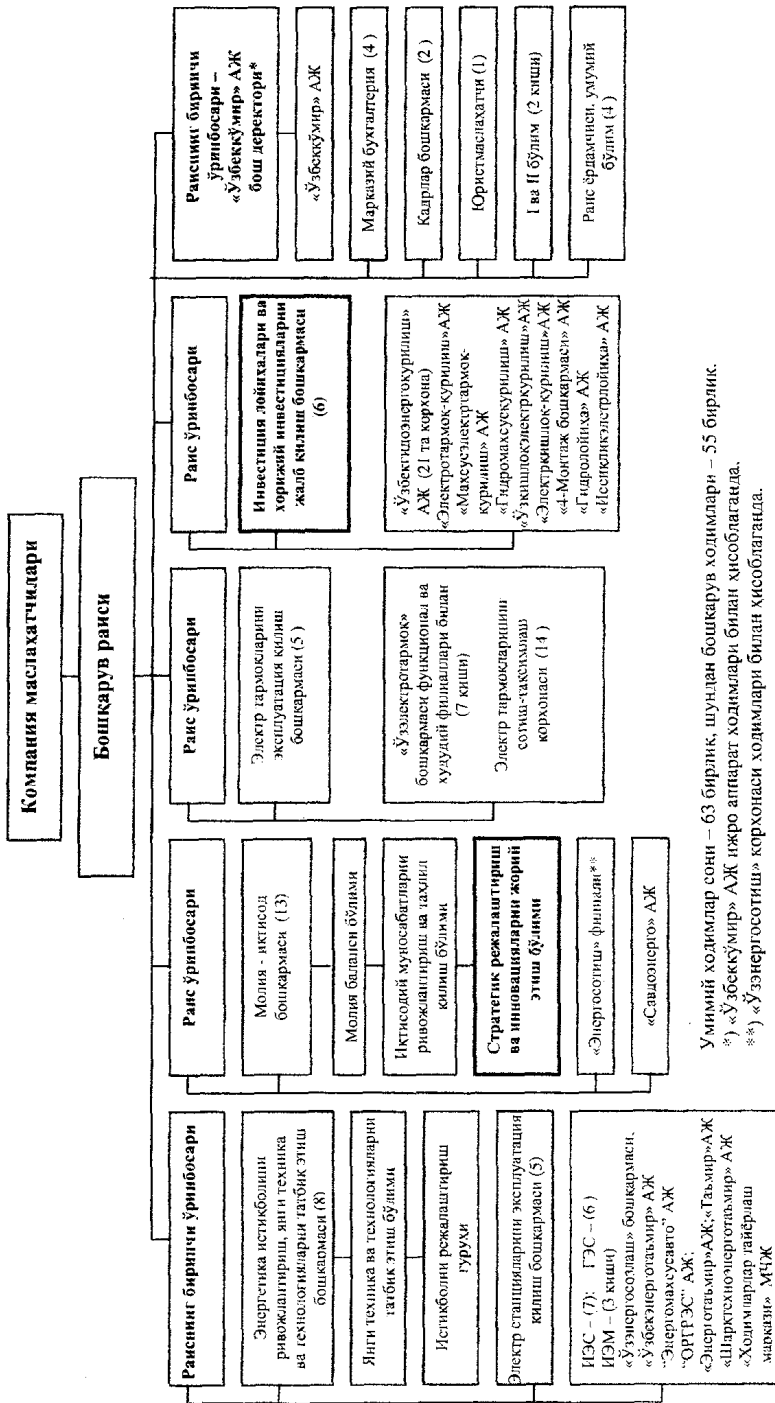
Диссертация ишида келтирилган маълумотлар асосида «Ўзбекэнерго» ДАКнинг 2007 - 2015 йиллардаги асосий техник-иқтисодий кўрсаткичлари ўзгариши прогнози, ўртача ўсиш ва камайиш суръатларига ҳисобга олиш ва статистик кузатиш усулларида фойдаланиш орқали амалга оширилди (5-жадвал).

**Электр энергетикаси тизимининг асосий техник-иқтисодий
кўрсаткичлари прогнози**

Кўрсаткичлар	Ўлчов бирлиги	2007 ҳақиқий	2010	2012	2015	2015 йилнинг 2007 йилдаги- га нисбати
Электр энергия ишлаб чиқариш	млрд. кВтс	48,95	49,70	51,20	52,90	108 %
Республикада электр энергия истеъмоли	млрд. кВтс	40,30	47,20	48,10	50,10	124 %
Иссиқлик энергиясини узатиш	минг. Гкал	9,78	10,50	11,40	12,80	131 %
Электр энергиясини ишлаб чиқаришда солиштирма ёқилғи сарфи	г/кВтс	377,17	385,27	394,56	432,55	115 %
Иссиқлик энергияси ишлаб чиқаришда солиш-тирма ёқилғи сарфи	кг/Гкал	177,89	179,54	182,45	208,77	117 %
Ишлаб чиқаришдан тушган даромад	млрд. сўм	287,40	465,10	640,40	880,90	3,1 марта
Рентабеллик	фоиз	10,43	12,02	13,60	18,70	+ 8,27 ф.п.
1 кВтс таннархи	сўм	32,50	65,20	70,20	75,50	2,3 марта
1 Гкал таннархи	минг сўм	9,94	14,26	16,86	18,40	185 %
Электр энергиянинг ўртача тарифи (ҚҚС сиз)	сўм	43,70	70,32	80,40	92,44	2,1 марта
Иссиқлик энергиянинг ўртача тарифи (ҚҚСсиз)	минг сўм	10,94	16,26	19,10	21,25	194 %

Манба: муаллиф илмий изланишлари асосида ишлаб чиқилди.

5-жадвал маълумотларига кўра, электр энергия ишлаб чиқариш 2007 йилда 48,95 млрд. кВтс бўлган бўлса, 2012 йилда 51,20 млрд. кВтс, 2015 йилда бу кўрсаткични 52,90 млрд. кВтсга, яъни 2007 йилдагига нисбатан 8,0 фоизга ошириш мўлжалланмоқда. Чунки, аҳолининг электр энергияга бўлган эҳтиёжи йилдан - йилга ошиб бормоқда. Дарвоқе, республикада электр энергия истеъмоли 2007 йилда 40,30 млрд. кВтс бўлган бўлса, 2012 йилда 48,10 млрд. кВтс, 2015 йилда 50,10 млрд. кВтс бўлиши кутилмоқда. Электр энергия ишлаб чиқариш ва истеъмол қилиш ўртасидаги фарқ уни қўшни республикаларга экспорт қилиш режалаштирилганлиги билан изоҳланади. Чунончи иссиқлик энергиясини узатиш 2007 йилда 9,78 минг Гкал бўлган бўлса, 2012 йилда 11,40 Гкал, 2015 йилда 12,80 млн Гкалга етказиш кутилмоқда. Электр энергиянинг ўртача тарифи 2007 йилда 43,70 тийин бўлган бўлса, 2012 йилда 80,40 тийин бўлиши, 2015 йилда 92,44 тийин бўлиши кутилмоқда.

Умумий ходимлар сони – 63 бирлик, шундан бошқарув ходимлари – 55 бирлик.

*) «Узбекўмир» АЖ ижро аппарат ходимлари билан ҳисоблаганда.

**) «Ўзэнергосети» қорхонаси ходимлари билан ҳисоблаганда.

3-расм. «Ўзбекэнерго» ДАК ижро аппаратининг янги тузилмаси

Манба: Муаллиф томонидан ишлаб чиқилди.

Диссертацияда компаниянинг истикболдаги фаолиятини такомиллаштириш мақсадида амалдаги ижро аппарати тузилмаси таркибига «Инвестиция лойиҳалари бошқармаси» ва «Хорижий инвестицияларни жалб қилиш бўлими»ни бирлаштириб, «Инвестиция лойиҳалари ва хорижий инвестицияларни жалб қилиш бошқармаси» ташкил қилиш таклиф этилган.

Мазкур бошқарма ва бўлимнинг вазифалари бир-бирига яқин бўлганлиги сабабли, улардаги 2 штат бирлигини қисқартириш ҳисобига, «Молия ва иқтисод» бошқармаси таркибида «Стратегик режалаштириш ва инновацияларни жорий этиш бўлими»ни ташкил этиш таклифи берилди (3-расм).

«Стратегик режалаштириш ва инновацияларни жорий этиш бўлими»ни зиммасига қуйидаги вазифаларни юклаш мумкин:

- компанияни узок муддатли истикболда ривожлантиришнинг устувор йўналишларини ишлаб чиқиш;
- компания билан унинг таркибидаги корхоналар ўртасидаги бошқарув жараёнларини мувофиқлаштириш дастурларини ишлаб чиқиш;
- электр энергиясининг янги манбаларини излаб топиш;
- ўзини – ўзи бошқаришда замонавий инновацион менежмент усулларини жорий этиш;
- турли хил тармоқлар истеъмолчилари учун электр энергиясининг диверсификацион тарифлар тизимини такомиллаштириб бориш.

ХУЛОСА

Тадқиқот натижалари асосида муайян хулосаларга келинди ва тегишли тавсиялар ишлаб чиқилди. Улар қуйидагилардан иборат:

1. Табиий монополияларни бошқариш ва тартибга солиш учун қуйидаги усуллардан фойдаланиш зарур:

- табиий монополиялар субъектлари томонидан ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларга бевосита нарх ва тариф белгилаш;
- даромадлилик ва нархлар ўсишининг чекланган миқдорини белгилаш орқали нарх ва тарифларни билвосита тартибга солиш;
- табиий монополия шароитида маҳсулот ишлаб чиқариш ҳуқуқларини бериш учун рақобат механизмларидан фойдаланиш.

2. Табиий монополиялар соҳаларида рақобат сиёсатини институционал жиҳатдан таъминлашни такомиллаштириш учун қуйидаги тадбирларни таклиф этиш мумкин:

- антимонопол орган фаолиятида мажбурий – жазолашга қараганда, химоя – оғохлантириш чоралари устувор даражада қўлланиши зарур;
- маслаҳатлар, семинарлар, тренинглар ва кенг ижтимоий реклама воситасида антимонопол қонунчилик масалалари бўйича ишбилармон доиралар ва аҳоли саводхонлигини ошириш лозим.

3. Ўзбекистонда антимонопол сиёсат ҳуқуқий муҳитини таҳлил қилиш антимонопол қонунчилиқни такомиллаштириш бўйича қуйидаги тавсияларни бериш имконини яратди:

- конун меъёрлари ва улар ўртасидаги зиддиятларга барҳам бериш, уларнинг амалий йўналтирилганлик ва уйғунлашув даражаларини ошириш мақсадида антимонопол конунчиликни қайта кўриб чиқиш, унинг республика конунчилигининг бошқа бўлимлари билан мувофиқлигига эришиш;

- конунчиликка харидорларнинг етакчилик ҳолатини ҳамда бундан ёмон мақсадларда фойдаланиш учун масъулият чоралари белгиланишини киритиш;

- рақобат сиёсати асосий тамойилини ўзгартириш – монополист-корхоналар фаолиятини қаттиқ тартибга солишдан уларнинг антирақобат феъл-атвори учун жазолашга ўтиш.

4. Энергия манбалари нархининг тўсатдан ўсиши инфляция спиралини навбатдаги бўғинга кўтариши ва тармоқ молиявий аҳолини ёмонлаштириши мумкин. Шу сабабли макроиктисодий барқарорлаштириш, миллий иктисодиёт барқарорлигини кучайтириш, тўловга қобил талабни ошириш бўйича тегишли ислохотлар зарур.

5. Истеъмолчиларга электр энергиясини самарали узатишни таъминлаш учун куйидагиларни амалга ошириш лозим:

- магистрал ва тақсимланган тармоқларнинг муқобил конфигурациясини шакллантириш;

- электр энергиясини узатиш тармоқларининг ишончилигини доимий назоратга олиш ва улар бўйича самарали электрон бошқарув тизимини яратиш;

- электр энергиясини узатувчи схемалар мослашувчанлигини ошириш, қўшимча қувват узатилиши ва йўқотилишини камайтириш.

6. Истеъмолчиларнинг тўловга лаёқатли қисмини кўпайтириш мақсадида куйидаги тадбирларни ишлаб чиқиш зарур деб ҳисоблаймиз:

- истеъмолчиларнинг электр энергиясига бўлган доимий ва ўзгарувчан талаблари мониторингини жорий этиш;

- истеъмол қилинаётган электр энергияси миқдорининг ўсиб бориш динамикасини рағбатлантирувчи нарх ва тариф сеткалари ишлаб чиқиш;

- истеъмолчилар томонидан электр энергияси учун тўловларни олдиндан тўлаб кўйишни рағбатлантирувчи механизмни ишлаб чиқиш;

- тўловга лаёқатли истеъмолчиларни узлуксиз электр энергияси билан таъминлашнинг қўшимча линияларини жорий этиш.

7. Республика электр энергетика тизимини ислох қилиш ва бошқаришда замонавий менежмент усулларини қўллаш орқали куйидаги тадбирларни амалга ошириш талаб этилади:

а) ташкилий жиҳатдан:

- энергетика тармоқларини монополиядан чиқаришни секин-аста амалга ошириш, давлат томонидан тартибга солиш даражасини пасайтириш, электр энергияни сотиш, хўжалик субъектларининг электр узатиш йўналишига тенг кириш имкониятлари ва шароитларини таъминлаш;

- «Ўзбекэнерго» ДАК ижро аппарати таркибидаги бир бирига яқин бўлган бўлим ва штатларни қисқартириш;

- компания ташкилий-бошқарув тузилмаси таркибидаги айрим корхоналарнинг вазифаларини ихчамлаштириш ва улар фаолиятини қайта кўриб чиқиш;

- бизнеснинг табиий монопол турлари (электр энергияси транспорти ва диспетчерлиги)ни бозор механизмларидан фойдаланиш мумкин бўлган турлари (генерациялаш ва сотиш)дан ажратиш;

- компания билан электр энергияси ишлаб чиқарувчи, сотувчи корхоналар ўртасидаги ўзаро муносабатларни ва бошқарув жараёнини такомиллаштириш;

- истеъмолчиларга электр энергиясини етказиб беришнинг узлуксиз ва кафолатли йўлларини доимий такомиллаштириб бориш;

- электр энергиясини сотувчи ва истеъмолчилар ўртасида тўлов жараёнларини яхшилашда самарали ташкилий механизмларни қўллаш.

б) ҳуқуқий жиҳатдан:

- компания таркибидаги хизмат кўрсатувчи ва электр энергиясини сотувчи корхоналар ўртасидаги ҳуқуқий муносабатларни енгилаштириш;

- электр энергиясини сотувчи ва турли хил кўринишдаги истеъмолчилар ўртасида ҳуқуқий муносабатларни аниқлаштириш ва ҳуқуқий ҳужжатларни такомиллаштириш;

- тўловга лаёқатсиз истеъмолчиларни мақсадли ижтимоий ҳимоялашнинг замонавий ҳуқуқий тизимини ишлаб чиқиш;

- электр энергияси бўйича сақланиб қолаётган қарздорлик ҳолатларини камайтириш бўйича ҳуқуқий муносабатларни такомиллаштириш.

в) иқтисодий жиҳатдан:

- компания ташкилий-бошқарув тузилмаси таркибидаги айрим корхоналарнинг мулкка эгалик қилиш муносабатларини такомиллаштириш;

- компания билан электр энергияси ишлаб чиқарувчи ва сотувчи корхоналар ўртасидаги бошқарув харажатларини камайтириш йўлларини ишлаб чиқиш;

- электр энергетика корхоналарини акционерлаштириш ва ривожлантириш жараёнларига хорижий инвестицияларни кенг жалб этиш;

- электр энергиясини ишлаб чиқариш, транспортировкалаш ва сотиш бўйича хўжалик алоқалари ҳамда бошқарув тизимида бозор тамойиллари ва механизмларини жорий этиш;

- рақобат бозорида электр энергияси учун нарх белгилашнинг бозор механизмларига мос тартиб - қоидаларини яратиш;

- электр энергияси тизимидаги мавжуд дебиторлик қарзларини устав фонди қийматига қўшиб, хусусийлаштириш ишларини босқичма-босқич амалга ошириш;

- электр энергиясини сотишда самарали экспорт сиёсатини секин – аста эркинлаштириб бориш;

- электр энергиясини ишлаб чиқарувчи ва узатувчи корхоналарнинг асосий фондларини янгилаш орқали «табиий йўқотилиш» миқдорини камайтириш йўлларини ишлаб чиқиш;

- электр энергиясини сотувчи ва истеъмолчилар ўртасидаги тўлов муносабатларининг иқтисодий манфаатдорлигининг самарали механизмини яратиш.

ЭЪЛОН ҚИЛИНГАН ИЛМИЙ ИШЛАР РЎЙХАТИ

1. Саидов М.С., Нурибегов Р.И., Маманазаров О.Ш., Бердиева Д.А. Демонполизация в условиях рыночной экономики: сравнительный анализ зарубежного и национального опыта // «Иктисодиётни модернизациялаш ва ислох этиш – баркарор ўсишни таъминлашнинг бош йўли». Республика илмий-амалий анжумани маърузалар тезислари. - Тошкент, ТДИУ, 2005. -Б. 64-65.
2. Саидов М.С. Нурибегов Р.И., Маманазаров О.Ш. Взаимосвязь естественных монополий и конкуренции в системе рыночных отношений // «Девятнадцатые международные Плехановские чтения» Тезисы докладов. Часть-2. - Москва, 2006. -Б. 94-95.
3. Саидов М.С., Исамухамедова Ш.А. Табиий монополиянинг аҳамияти ва уни бошқаришнинг жаҳон тажрибаси // «Архитектура - қурилиш фани ва давр». Илмий ишлар тўплами. 2-қисм. - Тошкент, ТАҚИ, 2006. -Б. 92-94.
4. Зайнутдинов Ш.Н., Саидов М.С. Иктисодиётни модернизациялашда табиий монополия корхоналарини давлат томонидан бошқаришнинг ўзига хос хусусиятлари // Ўзбекистон иктисодиётини эркинлаштириш тамойиллари ва истикболлари. Республика илмий-амалий конференцияси маъруза тезислари материаллари. - Тошкент, ТМИ, 2006. -Б. 113-114.
5. Нурибегов Р.И., Саидов М.С. Замонавий менежмент усулларидан фойдаланиш // Ж. «Жамият ва бошқарув» - Тошкент, 2006. -№ 3. -Б. 33-34.
6. Саидов М.С. Табиий монополиялар: тартибга солиш эҳтиёжи //Ж. «Жамият ва бошқарув» - Тошкент, 2007. -№ 1. -Б. 106-107.
7. Саидов М.С. Табиий монополиялар соҳаларини бошқариш ва тартибга солиш усуллари //Ж. «Иктисодиёт ва таълим» -Тошкент, 2007. -№ 1.-Б.158-160.
8. Саидов М.С. Регулирование деятельности естественных монополий Узбекистане //Ж. «Экономика и финансы» - Москва, 2007. -№ 10. -Б. 56-57.
9. Саидов М.С. Табиий монополиялар соҳаларини бошқаришнинг ташкилий-иктисодий механизми //Ж. «Иктисодиёт ва таълим» - Тошкент, 2007. -№ 4. -Б. 14-18.
10. Саидов М.С. Табиий монополиялар соҳасидаги хатарлар ва уларни бошқариш масалалари //Ж. «Ўзбекистон кишлок хўжалиги» - Тошкент, 2008. -№ 2. -Б. 26.
11. Саидов М.С. Самарадорликни оширишнинг хориж тажрибаси //Ж. «Жамият ва бошқарув» - Тошкент, 2008. -№ 1. -Б. 118-120.
12. Саидов М.С. Электр энергетика соҳасида бошқаришнинг ташкилий тузилмасини такомиллаштириш //Ж. «Ўзбекистон кишлок хўжалиги» - Тошкент, 2008. -№ 5. -Б. 36.
13. Саидов М.С. Электр энергетика тизими рақобатбардошлигини оширишда инновацион ёндашувнинг ўрни // «Инновацион жараёнларни бошқариш: тажриба, муаммо ва истикболлари». Республика илмий – амалий анжумани маърузалари тезислар тўплами. – Тошкент, ТДТУ, 2008. -Б. 133-134.
14. Саидов М.С., Маманазаров О.Ш. Миллий иктисодиётни ривожлантиришда электр энергетика тизимининг ўрни // «Ўзбекистон иктисодиёти: эришилган ютуқлар, муаммолар ва ривожланиш истикболлари». Республика илмий – амалий анжумани маърузалар тўплами. - Тошкент, ТДИУ, 2008. -Б. 85-87.

Иктисод фанлари номзоди илмий даражасига талабгор Саидов Машъал Самадовичнинг 08.00.13 – «Менежмент ва маркетинг» ихтисослиги бўйича «Табиий монополиялар соҳаларида менежментнинг замонавий усулларини жорий этиш масалалари («Ўзбекэнерго» ДАК мисолида)» мавзусидаги диссертациясининг

РЕЗЮМЕ СИ

Таянч сўзлар: ракобат, монополия, табиий монополия, электр-энергетика, антимонопол сиёсат, монополия вазияти, табиий монополияларни тартибга солиш, монополиядан чиқариш, табиий монополиялар менежменти.

Тадқиқот объекти: «Ўзбекэнерго» ДАКнинг хўжалик юритиш фаолияти ва унинг бошқарув тизими.

Ишнинг мақсади: табиий монополиялар соҳаларида замонавий менежмент методологиясини тадқиқ этиш, соҳада замонавий менежмент усулларидан фойдаланиш, стратегик ривожлантиришни ва унинг иктисодий самарадорлигини оширишга қаратилган таклиф ва тавсияларни ишлаб чиқиш.

Тадқиқот методлари: тадқиқот жараёнида қиёсий ва иктисодий таҳлил, иктисодий - математик, статистик гуруҳлаш, иктисодий таққослаш каби усуллардан кенг фойдаланилган.

Олинган натижалар ва уларнинг янгилиги: табиий монополияларни бошқариш ва уларни тартибга солиш тўғрисидаги илмий ёндашувлар ўрганилган, «табиий монополия» тушунчасига муаллиф таърифи берилган; табиий монополиялар келиб чиқиши ва хусусиятларига кўра, назарий жиҳатдан соф ва легал (конуний) туркумларга ажратилган; электр энергетикаси соҳасида табиий монополияларни иктисодий хусусиятлари ўрганилган, уларни бошқаришни тартибга солиш зарурлиги илмий жиҳатдан асосланган; табиий монополиялар соҳаларидаги технологик жараёнлар ва молиявий хатарлар илмий - амалий жиҳатдан асосланган; республика электр энергетикаси тизимини бошқаришда замонавий менежмент усулларини жорий этиш орқали уни ривожлантириш стратегияси ишлаб чиқилган.

Амалий аҳамияти: тадқиқот натижалари ва тавсиялар Ўзбекистон Республикаси монополиядан чиқариш, ракобатни ва тадбиркорликни қўллаб - қувватлаш Давлат кўмитаси ва «Ўзбекэнерго» ДАК бошқаруви фаолиятини такомиллаштиришга доир амалий тадбирлар ишлаб чиқишга, молиявий-хўжалик фаолиятини яхшилашга ёрдам беради.

Татбиқ этиш даражаси ва иктисодий самарадорлиги: диссертацияда ишлаб чиқилган асосий таклиф ва тавсиялар Тошкент давлат техника университети томонидан ўқув жараёнларида, Ўзбекистон Республикаси Монополиядан чиқариш, ракобат ва тадбиркорликни қўллаб - қувватлаш давлат кўмитаси ҳузурдаги Монополияга қарши сиёсатни такомиллаштириш Маркази, «Ўзбекэнерго» ДАК томонидан амалиётга жорий этиш учун қабул қилинган.

Қўлланиш соҳаси: тадқиқот натижаларидан табиий монополиялар соҳаларида, хусусан, электр энергетика тизимини бошқариш ва тартибга солиш жараёнларида фойдаланиш мумкин.

РЕЗЮМЕ

диссертации Саидова Машгала Самадовича на тему: «Внедрение задач методов современного менеджмента в сфере естественной монополии (на примере ГАК «Узбекэнерго»)» на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.13 – «Менеджмент и маркетинг»

Ключевые слова: конкуренция, монополия, естественная монополия, электроэнергетика, антимонопольная политика, монополистическое обстоятельство, контролирование естественной монополии, выход из монополии, менеджмент естественной монополии.

Объекты исследования: система управления ГАК «Узбекэнерго» и ее хозяйственная деятельность.

Цель работы: исследование методологических основ современного менеджмента в деятельности естественной монополий, использование современных методов, стратегическое развитие и разработка предложений и рекомендаций направленные на повышение экономической эффективности.

Методы исследования: в ходе исследования были широко использованы методы сравнительного и экономического анализа, статистической группировки экономическое сравнение, экономико-математические и другие методы.

Полученные результаты и их новизна: управление естественными монополиями и их регулирование обоснованы на основе научных подходов, автором дано определение понятию «естественная монополия»; определены возникновение естественных монополий и с теоретической точки зрения и с учетом их особенностей разделены на чистые и легальные группы; изучены теоретические аспекты экономические особенности естественных монополий в сфере электроэнергетики; обоснованы технологические процессы и финансовые риски в сфере естественной монополии с научной и практической стороны, даны четкие рекомендации по совершенствованию управления; разработаны предложения и рекомендации по развитию стратегий современного менеджмента в сфере республиканской системы электроэнергетики.

Практическая значимость: Результаты исследования и рекомендации могут быть использованы в совершенствовании деятельности управления, улучшение и разработки мероприятий хозяйственной деятельности финансовой сферы Комитетом поддержки конкуренции и развитию предпринимательства, а также ГАК «Узбекэнерго».

Степень внедрения и экономическая эффективность: основные предложения и рекомендации разработанные в диссертации приняты для внедрения в учебных процессах Ташкентского Государственного технического университета, центром по развитию антимонопольной политики при Государственном Комитете по поддержке конкуренции и развитию предпринимательства, ГАК «Узбекэнерго».

Область применения: можно использовать в процессе урегулирования и управления естественной монополии, в частности в сфере электроэнергетики.

RESUME

Thesis of Saidov Mashal Samadovich on the scientific degree competition of the doctor of philosophy in economics on speciality 08.00.13 – «Management and marketing» subject «Integration of tasks of methods of contemporary management in natural monopolies»

Key words: competition, monopoly, natural monopoly, electric energy, antimonopoly policy, monopoly situation, the regulation of natural monopolies, getting out of monopoly, natural monopoly management.

Subjects of research: as a research object «Uzbekenergo» company's working field and management system was taken.

Purpose of work: to reveal the modern management features in natural monopolies field; by using modern management methods create support and recommendations in strategic development and grows in economic potential.

Methods of research: theoretical discussion, comparative and economic analysis, economic-mathematic, statistic groupings, comparative methods and others are widely used.

The results obtained and their novelty: control of natural monopolies and their regulations were learned, the definition was given to the term «natural monopoly» by the author; natural monopolies by their origin and features, theoretical side is divided to net and legal groups; signs of natural monopoly of electric energy which gives economical features was learned, their need to be regulated was scientifically proved; technological process and financial pit falls in natural monopoly field were theoretically and practically argued, and recommendations were made for efficiently control them; by using modern management methods in republic electric energy system, the development strategy was worked up.

Practical value: research results and recommendations can be used by the Republic of Uzbekistan's demonopolization, and support of competition and entrepreneurship Committee and to improve management of «Uzbekenergo» and help to analyze its performance.

Degree of embed and economic effectivity: main recommendations and suggestions in dissertation can be embed by Tashkent State Technical University, to the Republic of Uzbekistan's demonopolization, and support of competition and entrepreneurship government committee, and to the «Uzbekenergo» company for practical usage.

Field of application: in the fields of natural monopoly, in particular management of electric energy and its regulation maybe of use.

Тадқиқотчи

